

До історії стародавнього виробництва

О.В. Гопкало

ПРО ДЕЯКІ РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧЕРНЯХІВСЬКОГО КОСТЮМА

Розглянуто кілька аспектів дослідження черняхівського костюма: історіографію проблеми, аналіз сучасного стану досліджень та їх основні результати, визначення кола дискусійних положень та перспективних напрямів.

Нині стрімко розвивається напрям археології з вивчення костюма, який має тенденцію до виокремлення в особливу галузь, що передбачає розробку власного наукового апарату, передусім термінології. На сьогодні найвичерпнішу дефініцію костюма сформулював С.О. Яценко: костюм — це цілісна система, яку утворюють головний убір, одяг, взуття, аксесуари, прикраси, зачіска і навіть татуювання тіла. Відтворення його має ґрунтуватися на археологічних джерелах, історичних свідченнях, іконографічних даних, етнографічних паралелях (Яценко 2002, с. 3)* і залежить від освіченості автора, його обізнаності в певному історичному періоді, а також інтуїції.

Перші спроби відтворення костюма носіїв черняхівської культури припадають на 1960-ті рр. Фахівці майже одноставно припускали, що верхнім одягом черняхівців був плащ (Федоров 1960, с. 143; Петров 1964, с. 160—162), швидше за все, кольоровий (Федоров 1960, с. 143). Крім того, чоловіки носили полотняні сорочки, штани, капелюхи, взуття із кінської шкіри, що підв'язувалося вузлом під колінами, а жінки — сукні (Федоров 1960, с. 143; Петров 1964, с. 160—162 та ін.). Лише на думку Г.Ф. Нікітіної, не було жодної різниці між одягом представників різних статей — штани та плащі носили як чоловіки, так і жінки (Никитина 1985, с. 60). Деякі дослідники вважали, що для виготовлення верхнього одягу використовувалися шкіра та хутро (Федоров 1960, с. 143; Петров 1964, с. 160—164), інші це категорично заперечували (Сымонович, Кравченко 1983, с. 38—40).

Систематизації черняхівського вбрання присвячено дослідження М. Темпельманн-Мон-

чиньської (Tempelmann-Ма́czyńska 1989, s. 77—84, tab. 12). Дослідниця вивчала жіноче вбрання переважно на основі матеріалів Синтана-де-Муреш і для визначення стійких сполучень його деталей запропонувала термін «модель вбрання».

В іншій праці (Бобровська 2000, с. 10—16; Бобровская 2000, с. 66—127) було проаналізовано вбрання різних статево-вікових, етнічних та соціальних груп черняхівців і запропоновано розглядати його як комплекс предметів, що складається із фурнітури (предметів, що виконують утилітарні функції), прикрас та амулетів.

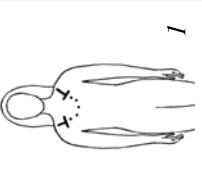
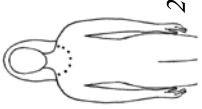
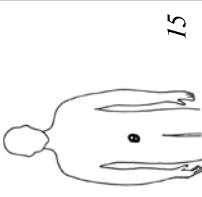
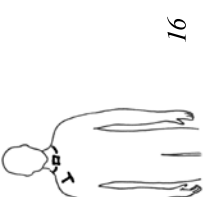

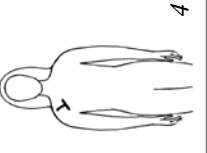

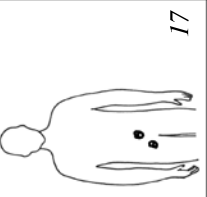
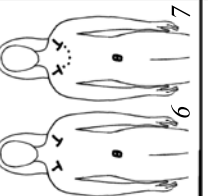
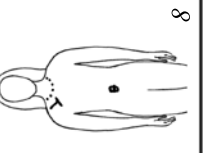
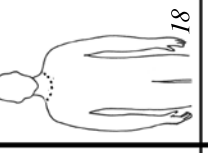
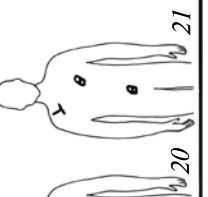
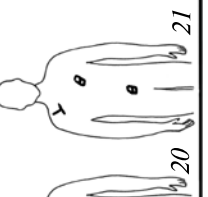

За результатами цього дослідження було визначено найпопулярніші моделі черняхівського вбрання (рис. 1): з однією пряжкою для чоловіків (40 %) та двофібульна модель для жінок (30 %), доповнена намистом (21 %), пряжкою (4 %), намистом та пряжкою (4 %). Вбрання з однією фібулою траплялося як у жінок, так і в чоловіків, але у жінок воно частіше доповнювалося намистом, пряжкою, намистом та пряжкою. Вбрання з двома пряжками частіше траплялося у чоловіків.

Трупопокладення з північною орієнтацією, окрім деталей вбрання, містили знаряддя домашнього виробництва, із західною — лише предмети вбрання. Зазначені моделі побутували протягом усього періоду існування культури, але у вбранні різних етнокультурних та соціальних груп черняхівського суспільства спостерігаються певні відмінності.

Розв'язання проблеми етнічного складу черняхівської культури вбачається у визначенні різнокультурних компонентів у її середовищі та ідентифікації їх із відомими старожитностями.

В інгумаціях із вельбарськими рисами спостерігаються загальні тенденції черняхівського вбрання. Найпоширенішими тут є моделі з однією пряжкою для чоловіків та двофібульна жіноча, появу якої пов'язують із цецельською фазою вельбарської культури (Tempelmann-Ма́czyńska

* У той час, коли редагувалася ця стаття, вийшла друком монографія С.О. Яценка (Яценко 2006), з чим хотілося б усіх нас щиро привітати.

21—40 %					
11—20 %					
6—10 %					
3—5 %					
1—2 %					
					
					
					

⋯: намисто ⚡: намистина ⊥: фібула ⊖: пряжка

Рис. 1. Розподіл моделей жіночого та чоловічого вбрання черняхівської культури (Бобровская 2000)

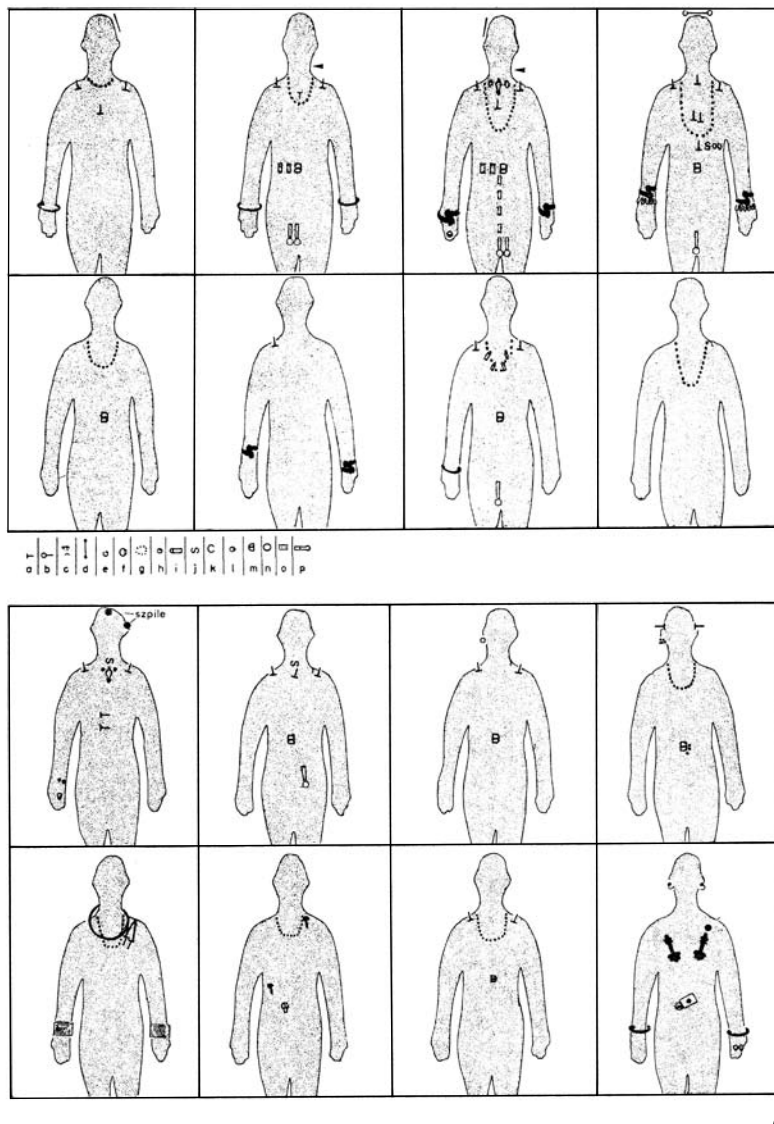

Рис. 2. Вбрання вельбарської культури (Tempelmann-Ма́czyńska 1988, rys. 1, 8): I — моделі жіночого вбрання вельбарської культури; II — моделі жіночого вбрання в культурах, синхронних з вельбарською та подальших

1988) (рис. 2). Проте слід зважати на те, що вбрання вельбарської культури формувалося під впливом різних етнокультурних компонентів, що входили до її складу. Існує думка, що поширення біритуалізму у вельбарській культурі спричинено появою у її складі кельтів (Wołagiewicz 1981, s. 151). Кельтські впливи могли позначитися й на костюмі вельбарців.

Яскрава етнографічна специфіка властива похованням із рисами пізньосарматської культури. Завдяки динамічному розвитку сарматології нині можна пов'язати деякі особливості поховального обряду та вбрання з певними територіальними сарматськими угрупованнями. Крім того, опубліковано низку праць, присвячених власне костюму сарматів (Vaday, Istvanovits, Kulcsar 1989; Istvanovits, Kulcsar 2001; Яценко 1986; 1987; 1993; 2001; 2002).

Дослідники черняхівської культури називали сарматськими такі особливості вбрання, як пірамідальні підвіски з оленього рогу, підвіски з мушель Сургаеа та астрагалів, видовжено-конічні металеві прикраси, намиста з сердолику, коралу та окремі модифікації скляного намиста, скроневі кільця, звичай носити дві низки намиста та виготовляти браслети з дрібних намистин (Diasconi 1966, s. 363; Рикман 1975, с. 319—323; Седов 1979, с. 87; Гей 1985, с. 11; 2002; Tempelmann-Ма́czyńska 1989, s. 79; Kokowski 1995, s. 46—54; Гудкова 1997, с. 227—228 та ін.).

Вбрання черняхівців, похованих за сарматським обрядом, містить ознаки, що характеризують особливості одягу, склад прикрас, спосіб їх носіння. Найранішими фактами проникнення в черняхівську культуру, швидше за все, за безпосередньої участі сарматів у її формуванні є

поява прикрас, поширених у Середньодунайській низовині. На наступному етапі до черняхівців потрапили культурні елементи, характерні для східних сарматів. Найбільшого впливу кочівницької культури черняхівське суспільство зазнало приблизно в середині — другій половині IV ст. Зокрема, з'явилися вбрання з двома пряжками, традиція поясного гаманця, браслети зі зрізу оленього рогу, поясні комплекти підвісок-амулетів (Бобровська 1999).

Відмінності у вбранні різних груп черняхівців, можливо, характеризують різні костюмні традиції. Додаткове джерело для розв'язання цієї проблеми мають надати матеріалознавчі студії решток одягу, систематичне вивчення яких є темою для окремого дослідження. Нині важливо привернути увагу вчених до цього напрямку роботи, оскільки фрагменти одягу, збережені на деталях вбрання, внаслідок окиснення їх залізних частин, фахівцями часто ігноруються. Наприклад, інформацію про рештки тканин із полотняним переплетенням ниток на фібулах із пох. 43 могильника Журавка отримано лише завдяки фотографіям зі звіту та архіву Е.О. Симоновича, оскільки під час реставрації фібул рештки кородованого металу було ліквідовано.

Розглянемо кілька виразних фрагментів тканин, що надають додаткову інформацію про одяг черняхівців.

За даними публікацій відомо, що шматки полотна було знайдено у пох. 71 могильника Маслове (Петров 1964, рис. 8, 3) та пох. 57 могильника Будешть (Рикман 1975, с. 190, рис. 23, 4). Про знахідку «золотої парчі від якогось багатого одягу» повідомляли автори розкопок Переяслав-Хмельницького могильника (Гончаров, Махно 1957, с. 134).

Відбитки тканин із полотняним переплетенням ниток походять з черняхівських пам'яток Будешть, Делакеу (Рикман 1975, с. 190), Жовніне-26 (Рутковская 1979, с. 326), Журавка-2 (?), 14 (?), 43 (Симонович 1962), Загайкани (Рикман 1975, с. 190), Компанійці-2, 13, 130, Косанове-3 (за спостереженнями автора), Маслове-84 (Петров 1964, с. 161), Одая-21 (Никитина 1996, с. 16), Ранжеве-14 (Симонович 1967, с. 228, рис. 15, 2Б, В), Рідний Край-3 (Буйнов 1979, с. 9), Сад-5 (Некрасова 1985, с. 77), Собарь (Рикман 1975, с. 190), Черняхів-264 (Симонович 1967, рис. 7, 18) та ін.

Фрагменти тканини із саржевим переплетенням ниток траплялися на черняхівських поселеннях Молдови Лукашівка I, Собарь (Рикман 1975, с. 190), на залізному «кошику» із пох. 8 могильника Каборга (Магомедов 1979, с. 39).

Сліди двох типів тканини збереглися на металевих предметах із пох. 32 могильника Черкаси-центр, серед інвентарю якого виявлено дві срібні

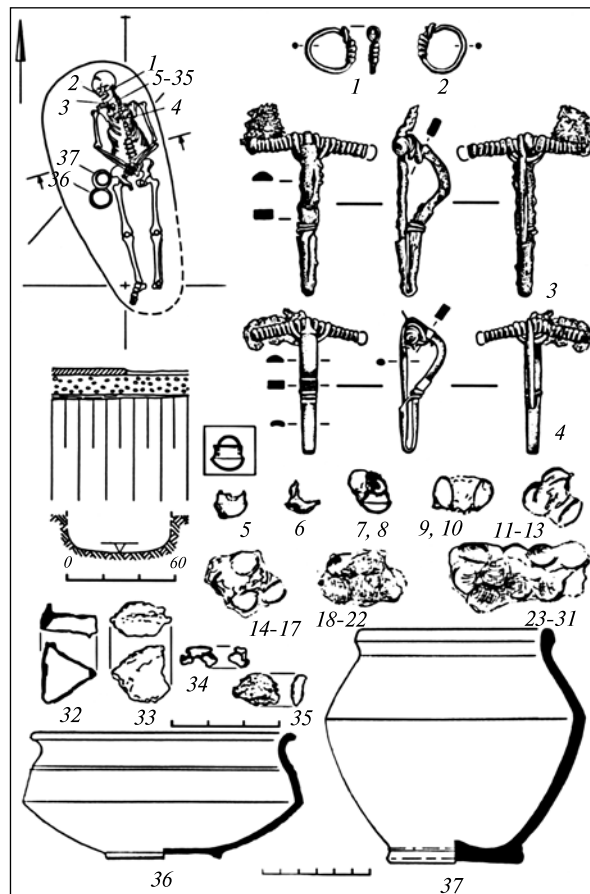

Рис. 3. Комплекс знахідок із пох. 32 могильника Черкаси-центр (Бобровська, Сиволап 2003): 1, 2 — срібні сережки; 3, 4 — бронзові фібули з рештками тканини; 5—31 — бронзові підвіски-«кошики» з рештками тканини; 32—35 — залізні трикутні підвіски з рештками тканини; 36—37 — гончарний посуд

сережки, дві фібули, набір металевих підвісок-«кошиків» та трикутних, дві гончарні посудини — мисочка і горщик (рис. 3). Поховання належало чоловіку 25—30 років (Рудич 2003). Здійснення його у відносній часовій шкалі припадає на пізній відрізок «бережанської» фази, за Є.Л. Гороховським (Гороховский 1988), що приблизно відповідає фіналу С 2 центральноєвропейської хронологічної схеми. Інвентар могили описано в спеціальній праці (Бобровська, Сиволап 2003).

Зупинимося детальніше на рештках текстилю, які вдалося зафіксувати.

На пружині фібули № 1 з тильного боку та на найбільшому скупченні проіржавілих підвісок зафіксовано грубу тканину із саржевим переплетенням ниток (рис. 4, 1а, 3а). Сліди тонкого полотна спостерігалися на лицьовому боці фібули № 1, тильному боці фібули № 2 та підвісках (рис. 4, 1б, 2, 3б, 4). Окрім того, на полотні зафіксовано шов зі стібками 0,9 та 0,5 см (рис. 4, 2, 2а, В).

Груба тканина з розглянутого поховання відповідає 7 типу вовняної тканини IV гатунку, тонка — 1 типу III чи II гатунку, за Маїком (Maik

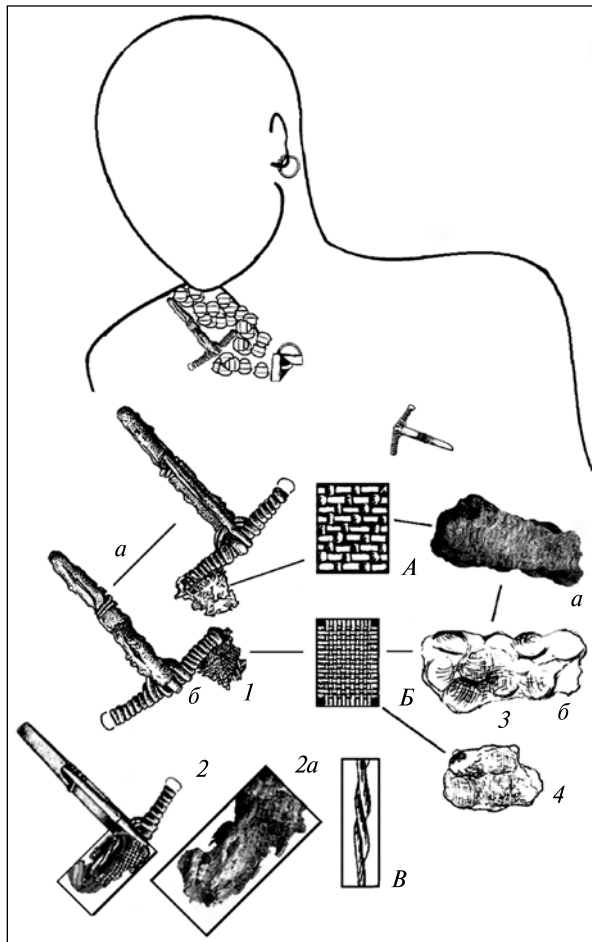

Рис. 4. Схеми розміщення деталей вбрання на похованому та зразки тканин із пох. 32 на могильнику Черкаси-центр (Бобровська, Сиволап 2003): А — саржеве переплетення, Б — полотняне переплетення, В — шов. 1 — фібула № 1: 1а — рештки тканини з саржевим переплетенням ниток з боку пружини фібули, 1б — рештки тканини з полотняним переплетенням ниток із зовнішнього боку фібули; 2 — фібула № 2 з рештками тканини з полотняним переплетенням ниток, 2а — збільшене зображення решток тканини та шва; 3 — скупчення підвісок-«кошиків»: 3а — з рештками тканини з саржевим, 3б — з полотняним переплетенням ниток; 4 — рештки тканини з полотняним переплетенням ниток на іншому скупченні підвісок-«кошиків»

1988, s. 30—35). За межами черняхівського ареалу рештки тканини 7 типу знайдено в Любовідзі, Одрах, Венсьорах, Гронові, Дембчині, Дравську на Польському Помор'ї, Рухмоорі біля Дамендорфа, а також у північних провінціях Римської імперії. З огляду на знайдені у торфовищах на півночі Європи текстильні вироби саме з такої тканини виготовляли плащі.

У цьому випадку не можна визначити тип одягу, що з'єднувався фібулами. Згідно з наявними даними, одна з фібул скріплювала якийсь одяг на зразок плаща із грубої тканини, інша — шитий полотняний одяг. Проте слід зазначити, що тканину знайдено не безпосередньо під голками фібул, а поблизу пружин.

Виразні фрагменти текстилю збереглися у пох. 122 могильника Компанійці¹ (рис. 5; 6). У звіті Є.В. Махно (Махно 1961, с. 104—108) це поховання визначено як зруйноване, від якого залишилися уламки черепа та посткраніального скелета. Поховальна яма завдовжки 1,9, завширшки 0,5—0,9 та завглибшки 1,4 м. У північній частині ями виявлено ліпні горщик та конічний келих, у західній — гончарну миску, в середині якої був ще один келих, поблизу миски — уламки кістяного гребінця². На відстані 10 см на південь від черепа знайдено бронзову фібулу, за 30 см на південний схід від фібули — бронзову пряжку, біля кісток ніг — глиняне прясло.

Фібула (рис. 5, 1) — прогнута, підв'язна, черняхівської підгрупи варіанта Б1 («Смілянсько-го»), завдовжки 42 мм (Гороховский 1988а, каталог № 334, с. 261), за низкою характерних ознак належить до застібок IV ст. н. е.

Пряжка (рис. 5, 2) — серії Б («компанійцівської»), розмірами 27 × 21 × 6 мм, зі «штемпельним» декором на рамці (Гороховский 1988а, каталог № 37, с. 330) та відбитками якоїсь тканини³.

За датуванням поховання належить до третьої фази відносної хронології черняхівських могильників лісостепової зони України, за Є.Л. Гороховським (Гороховский 1988), що приблизно відповідає початку періоду С3.

Згідно зі звітом, на дні поховальної ями збереглися фрагменти грубої тканини на кшталт рядна та тоншої — з полотняним переплетенням ниток, із яких найбільший завдовжки 5 та завширшки 4 см. Із плану поховання, доданого до звіту, випливає, що шматки тканини, принаймні її найбільший зразок, лежали поблизу черепа, решта — біля миски (рис. 5, 1, 3). Текстильні рештки збереглися через іржавіння залізної осі пружини ще однієї бронзової фібули, яку свого часу не помітили та не визначили автори розкопок.

Із внутрішнього боку цієї фібули — на пружині та під її бронзовою голкою — зберігся фрагмент тканини з полотняним переплетенням ниток (рис. 6, 1а). Її щільність становить приблизно 18 н/см², напрямок крутки визначити важко.

¹ Користуючись нагодою, щиро дякуємо О.В. Петраускасу, який під час опрацювання матеріалів колекції звернув на це увагу.

² У тексті звіту зазначено, що на гребені також залишилися фрагменти тканини. Насправді зразки якогось матеріалу, зафіксовані біля гребеня, належать, швидше за все, шкіряній речі, можливо гаманцю, в якому тримали гребінь.

³ На жаль, нам не вдалося знайти пряжу в фондах ІА НАН України та визначити тип тканини. В інших працях, присвячених цьому похованню, зокрема в публікації Г.М. Некрасової, про знахідки тканини на пряжці не згадується взагалі (Некрасова 2006, с. 113).

Зверху фібули зберігся досить виразний фрагмент грубої тканини з саржевим переплетенням ниток, щільністю ниток основи 11 н/см², Z-круткою та якогось іншого матеріалу з гладенькою поверхнею, очевидно, шкіри, пришитої до тканини хрестоподібним швом за допомогою вузьких (завширшки 0,4 см) стрічок, що розлізлися від часу вздовж (рис. 6, 1б).

За наведеними даними, людина, похована в Компанійцях, носила одяг із тканини з полотняним переплетенням ниток, з'єднаний фібулами (?), принаймні однією, а зверху одяг із комбінованого матеріалу — грубої тканини з саржевим переплетенням ниток та шкіри. Тип одягу визначається гіпотетично.

Тонке полотно щільністю 18—20 н/см² збереглося на одному або обох боках двопластинчастих застібок (Жовніне-26, Журавка-2, 4, 43, Одая-21, Ранжеве-14, Рідний Край-3, Сад-6 та ін.).

Зважаючи на дати проаналізованих знахідок текстилю (поховання, що містили рештки грубої тканини з саржевим переплетенням ниток, належать до більш раннього часу, ніж вищеперелічені — з фінальних фаз культури), складається враження ніби черняхівці відмовилися від виробництва грубих тканин і почали виготовляти та використовувати для пошиття одягу виключно тонке полотно. Цілком можливо, що зміни, зафіксовані за знахідками текстилю, відбивають

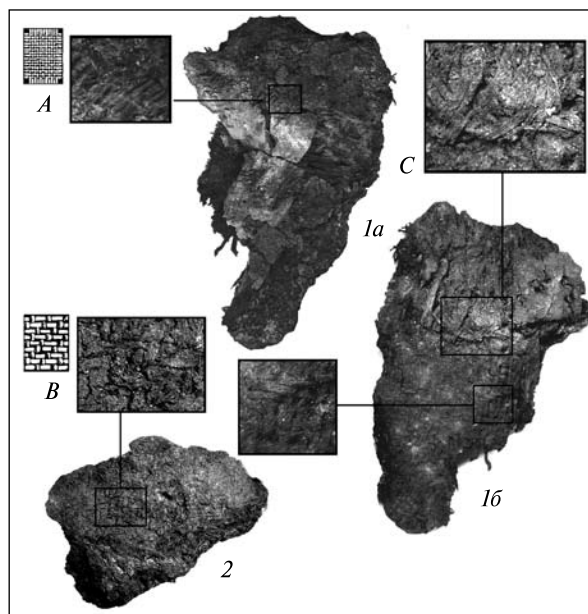

Рис. 6. Рештки тканини з пох. 122 могильника Компанійці: А — полотняне переплетення ниток; В — саржеве переплетення ниток; С — фрагмент шкіри з решт-ками шва; 1, 2 — фрагменти текстилю із пох. 122 могильника Компанійці: 1а — з боку пружини, 1б — із зовнішнього боку фібули

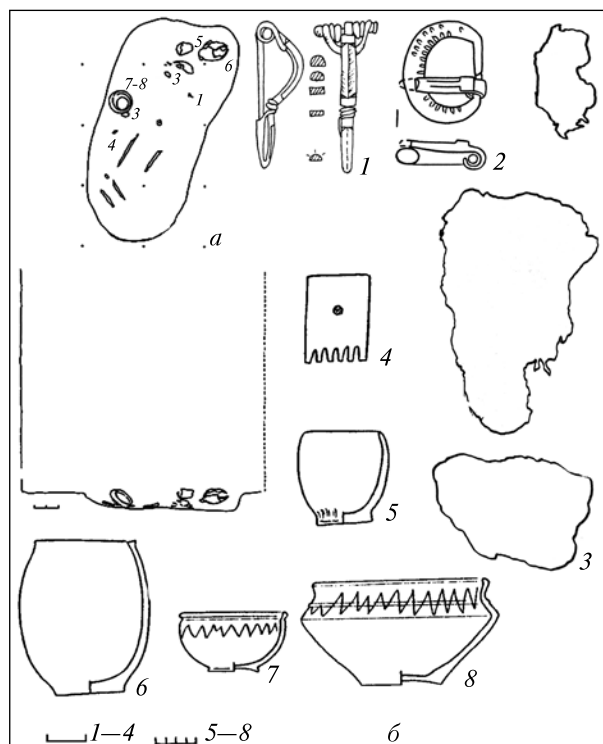

Рис. 5. План (а) та інвентар (б) пох. 122 могильника Компанійці: 1 — фібула; 2 — пряжка; 3 — фрагменти тканини; 4 — уламок рогового гребеня; 5—8 — кераміка

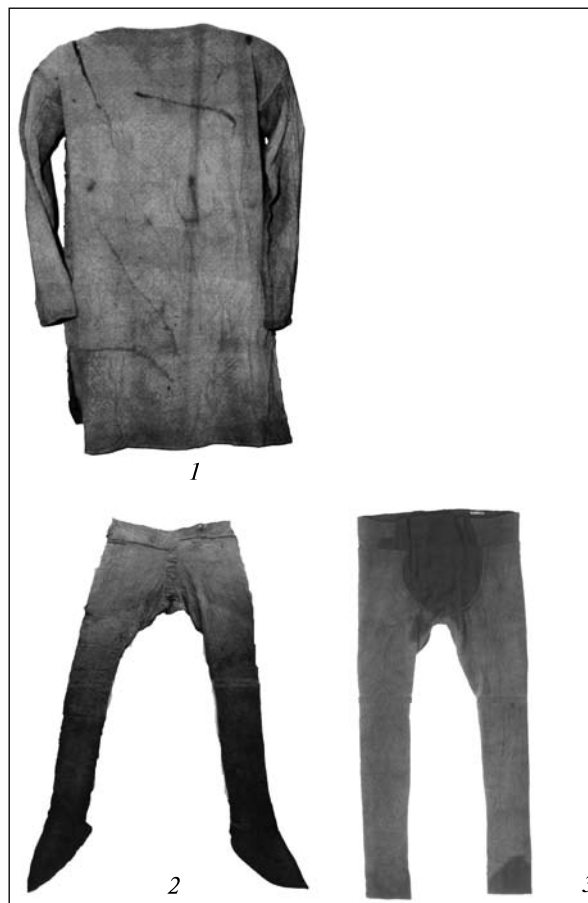

Рис. 7. Зразки одягу із торфовищ Північної Європи: 1, 2 — сорочка та штани з Торсберга; 3 — штани вершника з Дамендорфа (Carnap-Bornheim 2004, Taf. 42—44)

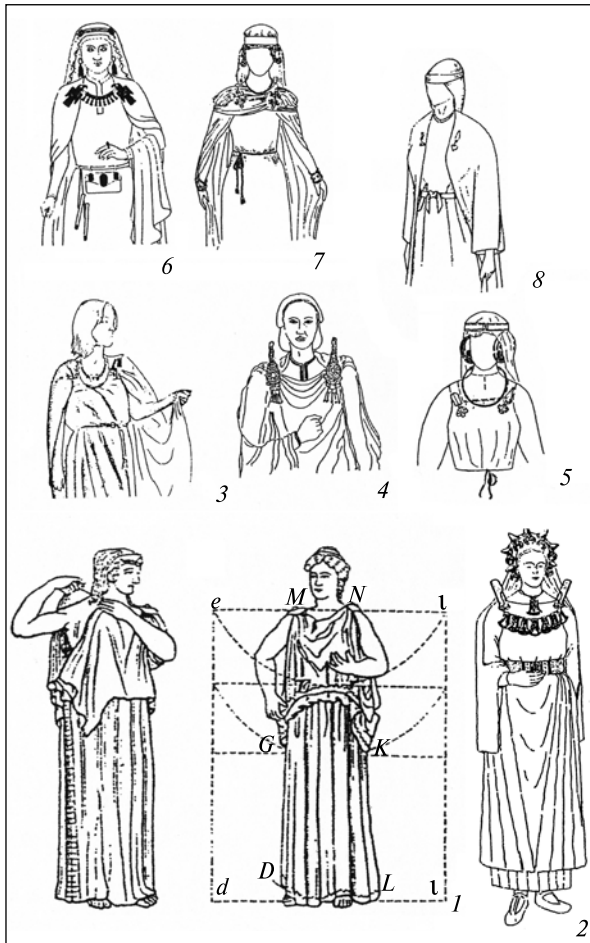

Рис. 8. Варіанти реконструкції одягу з двома фібулами римського-ранньовізантійського часу: 1 — із Доманьяно (Kidd 1984, р. 189—207); 2, 4 — за матеріалами скарбів «старожитностей анти» (Щеглова 1999); 3 — за матеріалами могильника гунського часу Лучисте в Криму (Хайрединова 2002); 5 — за матеріалами некрополів Норіка та Паннонії ранньоримського часу (Thomas 1989, fig. 3); 6 — за римською іконографією (Велишский 1878, рис. 265); 7 — за матеріалами пох. 132 черняхівського могильника Велика Бугайівка (Петраускас 2004); 8 — за матеріалами скарбу V ст. з Петроаси (H. Tustain after: Brown 1972, р. 114—115, fig. 3)

певні тенденції не лише у розвитку текстильного виробництва, а й у структурі одягу місцевого населення або, що більш імовірно, — у соціальній структурі тогочасного суспільства. Поховані з двопластинчастими фібулами належали до привілейованої верстви населення, одяг для якої шили із тонких (дорогих) тканин. На жаль, за браком даних, ці твердження є суто гіпотетичними.

Досі дискусійним залишається й питання про характер «археологічного» костюма. Чи був він повсякденним чи поховальним, чи існували в ньому сезонні відмінності, чи враховувалися вони у поховальному ритуалі, чи був він особистим, чи міг бути ритуальним приношенням?

Низка археологічних фактів підтверджує саме останню версію. Знахідка двох фібул у

гончарній мисці поблизу кістяка у пох. 3 на могильнику Рідний Край пояснюється тим, що посудини з їжею та тіло похованої було накрите плащем перед засипкою ями (Буйнов 1979, с. 9). У пох. 4 на могильнику Боромля обидві фібули зафіксовано на тазових кістках скелета так, ніби одяг просто поклали зверху (Некрасова 1990, с. 68, табл. X, 1). Визначення типу одягу проблематичне, але, безсумнівно, він не був нижнім, яким, імовірно, слугувала сорочка (туніка).

Спірними залишаються й запропоновані реконструкції одягу черняхівців, їхніх попередників, сучасників та нащадків. Створення коректної реконструкції костюма потребує залучення аналогій, серед яких першорядне значення набувають знахідки тогочасного одягу. Для римського часу слід згадати прекрасні зразки примітивно розкритого шитого чоловічого одягу (рис. 7), що належав представникам північних римських провінцій та зберігся завдяки унікальним природним умовам торфовищ Північної Європи (v. Carnap-Bornheim 2004, S. 69—70, 99—100, Taf. 42—44). У Торсбергу знайдено чоловічу туніку та штани (рис. 7, 1, 2)⁴, з Дамендорфу походять штани з тонкої вовни (рис. 7, 3)⁵. Датування знахідок визначено в межах II—III ст. н. е. (періодів B2, C1b, C2 європейської хронологічної схеми, за Егерсом—Годловським) (v. Carnap-Bornheim 2004, S. 99—100, Taf. 42—43).

За рештками текстилю в похованнях вельбарської культури запропоновано реконструкцію жіночого одягу. Нижню сорочку та сукню з довгими рукавами шили з вовни, рукава прикрашали гаптуванням, одяг виготовляли з тканин природного кольору (невідбіленої та нефарбованої вовни), а також жовтого, червоного, блакитного кольору та в клітинку (Tempelmann-Maczyńska 1988, s. 210).

Іншим важливим джерелом аналогій для реконструкції костюма є іконографічні дані. Численні зображення «варварів» (германців, даків, сарматів) містяться на пам'ятках римського мистецтва, присвячених військовим перемогам. У батальних сценах переважно зображено чоловіків. Зображень жінок небагато, і вони най-

⁴ Туніка із тонкої вовни червоного кольору завдовжки 88 см, із Z-круткою ниток основи та S-круткою ниток підткання, щільність тканини становить 30—31 н/см². Туніку пошито з чотирьох частин. Рукава декоровано кантом, витканим за допомогою спеціального пристрою. Штани верхника пошито з тонкої вовни Z-крутки в нитках основи, S-крутки в нитках підткання, щільність тканини — 28,3 н/см². Штани завдовжки 130 см пошито із 12 деталей.

⁵ Їх пошито з тканини щільністю 22—25 н/см² із Z-круткою для ниток основи та S-круткою для ниток підткання. Штани пошито з 7 частин лляними нитками. Тканину пофарбовано мареною красильною (v. Carnap-Bornheim 2004, S. 69—70, Taf. 44).

частіше позбавлені етнографічних рис (Istvanovits, Kulcsar 2001). Аналіз наявних даних щодо чоловічого «варварського» одягу через обмежений обсяг публікації тут не надається.

Брак іконографічних даних щодо «варварсько-го» жіночого костюма компенсується науковими реконструкціями. На наш погляд, доцільніше щодо цієї процедури вживати термін «модельювання» або «історичне моделювання», оскільки її результат припускає кілька варіантів. Так, наприклад, в археологічній літературі, присвяченій пам'яткам римського та ранньовізантійського часу, надано кілька варіантів жіночого одягу, з'єднаного двома фібулами.

Щось на зразок римської палли (Велишский 1878, с. 219, рис. 265) (рис. 8, 1) запропоновано в реконструкції одягу за матеріалами черняхівського поховання Бугаївка-132 (Петраускас 2004, рис. 9) (рис. 8, 3) та скарбу в Петроасі (Petrossa) (Brown 1972, р. 114—115, fig. 3) (рис. 8, 4). Одяг, подібний до фартуха (рис. 8, 2), що з'єднувався двома парними (з дзеркально розташованими приймачами) фібулами і вдягався поверх туніки з довгими рукавами та був трохи коротший за неї, реконструйовано за зображеннями на надгробках місцевого (кельтського за походженням) населення дунайських римських провінцій — Норіка та Паннонії (Garbsh 1965, Thomas 1989, fig. 3). За матеріалами скарбів «старожитностей анти» висловлено припущення, що парні фібули утримували шлейки одягу на кшталт сарафану

(рис. 8, 5) (Щеглова 1999, с. 306, 307, рис. 16)⁶, за матеріалами «варварських» могильників Криму V—VI ст. — застібки містилися зверху куртки-каптану (Хайредінова 2002, рис. 18, 4; 19, 5; 21; 22, 4), за постчерняхівськими матеріалами вважається, що ними з'єднувався верхній одяг (плащ, накидка) (рис. 8, 1, 2) (Kidd 1984, р. 189—207; Щеглова 1999, рис. 3). Саме останній варіант здавався найбільш достовірним та прийнятним (Гопкало 2004, рис. 1), оскільки інколи тотожні застібки в двофібульному вбранні з'єднувалися металевим ланцюгом, як-от у Компанійцях, тобто утримували плечовий одяг — плащ, накидку. Втім не виключено, що дві фібули (в постчерняхівський час — парні) могли з'єднувати на раменах одяг, подібний до сукні або сарафану в сучасному розумінні, але не зшитого зверху та, можливо, вздовж боків, що надягався поверх тунікоподібної нижньої сорочки.

Отже, незважаючи на розмаїття думок, питання про черняхівський жіночий одяг, симетрично з'єднаний застілками на плечах, залишається відкритим.

⁶ У черняхівському двофібульному вбранні немає фібул із асиметрично розташованими приймачами. Отже, якщо ця ознака й можна пов'язати з постсхідногерманськими традиціями (Щеглова 1999, с. 309; 2000), то їх формування слід датувати пізнішим, постчерняхівським, часом. Черняхівське двофібульне вбрання містило не лише непарні, але часто й різні типи фібули.

- Бобровська О.В. Жіночі поясні амулети черняхівської культури // Археологія. — 1999. — № 4. — С. 89—95.
- Бобровська О.В. Намисто та підвіски у вбранні населення черняхівської культури: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 2000. — 20 с.
- Бобровская О.В. Бусы и подвески в уборе населения черняховской культуры: Дис. ... канд. ист. наук. — К., 2000. — НА ИА НАНУ. — Ф. 12. — № 806. — 456 с.
- Бобровська О.В., Сиволап М.П. Поховання черняхівської культури з підвісками-«кошиками» на Середньому Дніпрі // Старожитності I тисячоліття нашої ери на території України. — К., 2003. — С. 33—43.
- Буйнов Ю.В. Отчет о раскопках у с. Родной Край Золочевского района Харьковской области в 1979 году // НА ИА НАНУ. — 1979/122. — 16 с.
- Велишский Ф.Ф. Бытъ греков и римлян. — Прага, 1878.
- Гей О.А. Черняховская культура и скифо-сарматский мир: Автореф. дис. ... канд. ист. наук / Ин-т арх. АН СССР. — М., 1985. — 22 с.
- Гей О.А. Проблема выделения скифо-сарматских элементов в черняховской культуре // Stratum plus. — 2001—2002. — 4. — С. 296—314.
- Гончаров В.К., Махно С.В. Могильник черняхівського типу біля Переяслав-Хмельницького // Археологія. — 1957. — Т. 11. — С. 124—144.
- Гопкало О.В. Вбрання похованої на могильнику Велика Бугаївка // Археологія давніх слов'ян. — К., 2004. — С. 185—188.
- Гороховский Е.Л. Хронология черняховских могильников Лесостепной Украины: Тр. V Международного конгресса археологов-славистов. — К.: Наук. думка, 1988. — Т. 4. — С. 34—46.
- Гороховский Е.Л. Хронология ювелирных изделий первой половины I тыс. н. э. Лесостепного Поднепровья и Южного Побужья: Дис. ... канд. ист. наук. — К., 1988а // НА ИА НАНУ. — Ф. 12. — № 465. — 461 с.
- Гудкова А.В. Особенности этнокультурного процесса в черняховском обществе // Тр. VI Международного Конгресса славянской археологии. В 6 т. — М., 1997. — Т. 1. — С. 223—233.
- Магомедов Б.В. Каборга IV (раскопки 1973—1974 гг.) // Могильники черняховской культуры. — М., 1979. — С. 24—62.

- Махно Е.В.* Отчет о раскопках 1961 г. на Компаниевском могильнике // НА ИА НАНУ. — 1961/46. — 131 с.
- Некрасова Г.М.* Охоронні розкопки черняхівського могильника поблизу м. Суми // Археологія. — 1985. — № 50. — С. 75—80.
- Некрасова А.Н.* Могильник черняховской культуры у с. Боромля на Сумщине // Питання археології Сумщини: Матеріали наук.-практ. конф. «Проблеми вивчення і охорони пам'яток археології Сумщини». — Суми, 1990. — С. 64—68.
- Некрасова А.Н.* Памятники черняховской культуры Днепрового Левобережья // Готы и Рим. — К., 2006. — С. 87—200.
- Никитина Г.Ф.* Систематика погребального обряда племен Черняховской культуры. — М.: Наука, 1985. — 208 с.
- Никитина Г.Ф.* Могильники черняховской культуры в Северной Буковине и Бессарабии. — М.: Наука, 1996. — 181 с.
- Петраускас О.В.* Поховання багаті дівчинки на могильнику черняхівської культури Велика Бугаївка // Археологія давніх слов'ян. — К., 2004. — С. 165—184.
- Петров В.П.* Масловский могильник на р. Товмач (по материалам раскопок П.И. Смоличева и С.С. Гамченко в 1926, 1928 и 1929 гг.) // МИА. — 1964. — № 116. — С. 118—167.
- Рикман Э.А.* Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры. — М., 1975. — 332 с.
- Рудич Т.О.* Про антропологічне визначення поховання № 32 могильника Черкаси-центр // Старожитності I тисячоліття нашої ери на території України. — К., 2003. — С. 43.
- Рутковская Л.М.* Археологические памятники IV—V вв. в районе Кременчугского моря (Украина) // СА. — 1979. — Т. 27/2. — С. 317—364.
- Седов В.В.* Скифо-сарматские элементы в погребальном обряде черняховской культуры // Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. — М.: Наука, 1978. — С. 99—107.
- Сымонович Э.А.* Отчет о работах Среднеднепровской экспедиции ИА АН СССР 1962 г. в с. Черняхове Киевской области и Журавке Черкасской области в Среднем Поднепровье // НА ИА НАН Украины. — ф. э., 1962/33.
- Сымонович Э.А.* Новые работы в Черняхове // МИА. — 1967. — № 139. — С. 5—27.
- Сымонович Э.А., Кравченко Н.М.* Погребальные обряды племен черняховской культуры // САИ. — 1983. — Вып. Д1—22. — 152 с.
- Федоров Г.Б.* Население Прутско-Днепровского междуречья в I тысячелетии н. э. // МИА. — 1960. — № 89. — 380 с.
- Хайрединова Э.А.* Женский костюм варваров Юго-Западного Крыма в V — первой половине VI вв. // МАИЭТ. — 2002. — С. 53—118.
- Щеглова О.А.* Женский убор из кладов «древностей антов»: готское влияние или готское наследие? // Stratum plus. — 1999. — № 5. — С. 287—312.
- Щеглова О.А.* О некоторых возможностях реконструкции женской одежды по материалам наборов украшений из кладов «древностей антов»: источники, аналоги, результаты // Культуры степей Евразии второй половины I тысячелетия н. э. (из истории костюма). — Самара, 2000. — С. 136—141.
- Яценко С.А.* Диадемы степных кочевников Восточной Европы в сарматскую эпоху // КСИА ИА АН СССР. — 1986. — № 186. — С. 14—20.
- Яценко С.А.* К реконструкции женской плечевой одежды Сарматии // СА. — 1987. — № 3. — С. 166—176.
- Яценко С.А.* Основные волны появления новых элементов костюма в Сарматии и политические события I в. до н. э. — III в. н. э. Происхождение стиля «клуазонне» // ПАВ. — 1993. — № 4. — С. 97—106.
- Яценко С.А.* О некоторых вопросах изучения «археологического» костюма. Механизмы костюмных связей народов Великой степи // Культуры степей Евразии втор. пол. I тыс. н. э. (из истории костюма). — Самара, 2001. — Т. 1. — С. 4—21.
- Яценко С.А.* Костюм ираноязычных народов древности и методы его историко-культурной реконструкции. Автореф. дис. ... докт. ист. наук. — М., 2002. — 47 с.
- Яценко С.А.* Костюм древней Евразии (ираноязычные народы). — М., 2006. — 662 с.
- Brown D.* The brooches in the Petroasa treasure // Academic Journal Offprint from Antiquity. — 1972. — 182.
- Carnap-Bornheim C.* Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland. Band 5., Gmbh /Bonn, 2004. — 134 s.
- Diaconu Gh.* Spatsarmatische elemente in der Sintana de Mures-Tschernjachow kultur // Dacia. — 1966. — 10. — P. 357—364.
- Garbsh J.* Die Norisch-Pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. — München, 1965. — 236 s.
- Istvánovits E., Kulcsár V.* Sarmatians through the eyes of strangers. The Sarmatian warrior // International connections of the Barbarians Basin in the 1-st—5-th centuries A.D. — Aszód-Nyíregyháza, 2001. — P. 139—169.
- Kokowski A.* Grupa Masłomecka z badań nad przemianami kultury gotów w młodszym okresie rzymskim. — Lublin, 1995. — 334 s.
- Maik J.* Wroby włokiennicze na Pomorzu z okresu rzymskiego ł ze sriedniowiecza // Acta Archeologica Lodziesia. — 1988. — № 34. — S. 30—35.
- Tempelmann-Mączynska M.* Stroj kobiecy kultury wielbarskiej ł jego powiazania z sasiednimi obszarami // KW. — 1988. — S. 205—220.

- Tempelmann-Maczyńska M.* Das Frauentrachtzubehör des mittel- und osteuropäischen Barbaricums in der römischen Kaiserzeit. — Kraków, 1989. — 177 s.
- Thomas E.B.* Religion // The archeology of Roman Pannonia / Ed. by A. Lengyel, G.T.B. Radan. — Budapest, 1989. — S. 177—206.
- Vaday A., Istvanovits E., Kulcsar V.* Sarmatian Costume in the Carpatian Basin // *Klio*. — 1989. — 1. — P. 107—114.
- Wołagiewicz R.* Kultura wielbarska // *Praehistoria ziem Polskich*. — 1981. — T. 5. — S. 143—156.

Одержано 21.09.2005

O.V. Gopkalo

О НЕКОТОРЫХ РЕЗУЛЬТАТАХ И ПЕРСПЕКТИВАХ ИССЛЕДОВАНИЯ ЧЕРНЯХОВСКОГО КОСТЮМА

В статье вкратце рассмотрена история изучения черняховского костюма, приведены данные о находках текстиля из памятников культуры, затронуты вопросы реконструкции одежды черняховцев с привлечением результатов исследований синхронных и диахронных групп памятников Восточной и Центральной Европы.

O.V. Hopkalo

ABOUT THE RESULTS AND PERSPECTIVES OF RESEARCH OF THE COSTUME OF CHERNYAKHIVSKA CULTURE

The author views the history of study of the costume of Chernyakhivska culture, cites data on the finds of textiles on the sites, raises the issue of reconstruction of the clothes of Chernyakhiv population, and also analyses the results of research on synchronous and diachronic groups of monuments in Eastern and Central Europe.

Л.П. Михайлина, Г.О. Пашкевич, С.В. Пивоваров

РІЛЬНИЦТВО СЛОВ'ЯНО-РУСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ МЕЖИРІЧЧЯ ВЕРХНЬОГО ПРУТУ ТА СЕРЕДНЬОГО ДНІСТРА

Розглянуто знахідки землеробських знарядь праці та палеоботанічних матеріалів із поселень Луки Райковецької та давньоруської культур на території Буковини, а також етапи запровадження місцевим населенням парової системи землеробства.

Дослідження землеробства населення України доби середньовіччя належить до важливих завдань вітчизняної історичної науки. Цій проблематиці присвячено численні монографії, статті та повідомлення, в яких закладено наукове підґрунтя для вивчення різних аспектів давнього землеробства та розроблено методіку використання археологічного матеріалу для реконструкції систем рільництва, процесу обробітку ґрунту, збору врожаю, його переробки тощо.

Одним із регіонів України, де землеробство інтенсивно розвивалося ще з періоду неоліту—енеоліту, були землі межиріччя верхнього Пру-

ту та середнього Дністра (сучасна Чернівецька обл.). Значні зрушення у розвитку рільництва на території краю почали відбуватись в останній чверті I тис. н. е. (культура Луки Райковецької) і знайшли свій подальший розвиток за часів Київської держави, Галицького, Галицько-Волинського князівств, Галицької Русі.

Тривалий час відомості про розвиток середньовічного землеробства в зазначеному регіоні були нечисленними через слабку джерельну базу. Ситуація змінилася після проведення археологічних робіт на багатьох пам'ятках краю (Добринівці, Ревне, Чорнівка, Недобоївці, Зелена Липа, Перебиківці, Мартинівка, Василів, Онут), де було знайдено землеробські знаряддя, рештки культурних злаків, жорнового поста-

© Л.П. МИХАЙЛИНА, Г.О. ПАШКЕВИЧ,
С.В. ПИВОВАРОВ, 2007